

ТУРЦІЯ НА РУБЕЖЕ ХХ–ХХІ ВЕКОВ

Сборник статей. Составители и ответственные редакторы Зайцев И.В. и Ульяновко Н.Ю. Москва, 2008, 288 с. Цінне видання.

Збірник статей, підготовлений та опублікований у зв'язку з проведенням Року культури Туреччини в Росії з участю турецької сторони в особі Голови фонду допомоги турецької культури д-ра Метіна Еріша і керівника факультету турецької мови і літератури університету Айдин проф., д-ра Белькіс Гюрсой; проф., д-ра Джевдета Кючюка (історичне відділення Мраморноморського університету); проф., д-ра Ахмета Гюнера Сайара (відділення економіки та управління університету Бейкент), а також пана Ахмета Айдина. Вихід у світ збірника також приурочено до 190-річчя (1818 р.) Інституту сходознавства Російської академії наук (РАН).

Видання відкривається досить неординарним прологом під заголовком «Доброчинне добросусідство (Замість передмови)» (с. 7–10), яке належить перу директора Ін-ту сходознавства РАН Р.Б. Рибаківа. Кидаючи ретроспективний погляд на взаємовідносини Росії і Туреччини, він однозначно стверджує, що не війни, які час від часу мали місце між цими державами, визначали основний зміст їхніх взаємин. Природний процес зближення й співробітництва народів не в змозі були зупинити та зруйнувати ніякі перешкоди. З приводу цього у публікації підкреслюється, що ті якісні зрушення, які відбулись останнім часом між Російською Федерацією й Турецькою Республікою, коли «укладаються декларації, будуються партнерські стосунки, здійснюються візити... фундаментом цих» доленосних рухів та гарантією їхньої міцності є щоденні контакти сусідів, які відкинули недовіру та потягнулись один до одного. А все це разом і означає... доброзичливе добросусідство» (с. 10). У першому абзаці «Замість передмови» помічено друкарський огріх, а саме: «На початку ХІХ століття...» Правильно: «На початку ХХІ століття...»

У передмові, автором якої є М.С. Мейер (с. 11–12), вказується, що однією з безпосередніх причин видання цього збірника

є знаменна дата 85-річчя утворення Турецької Республіки. Лаконічно та водночас аргументовано згадуються ті вражаючі зміни, що відбулись у цій країні буквально за останні роки. Досягнення Туреччиною досить високих темпів економічного розвитку та фінансової стабільності як потенційно нової індустріальної країни, відносна нормалізація внутрішньополітичної обстановки після парламентських і президентських виборів (2007 р.) – переконливе тому підтвердження. Говорячи про підвищення в цих умовах ролі та значення Туреччини у міжнародних відносинах, учений висловлює думку, що сьогодні ця країна може цілком реально претендувати на ту провідну роль у регіоні Близького Сходу, якої вона досягла ще за часів М.К. Ататюрка. (див. с. 12).

Порівняно невеликою за обсягом, однак насиченою багатьма цікавими фактами із залученням різноманітних джерел та літератури є стаття С.П. Орешкової «Вивчення Туреччини в Росії» (с. 13–21). Маючи на меті простежити виникнення, становлення та подальший розвиток туркології в російській державі, авторка водночас пояснює, що вже сам процес накопичення відомостей та знань про турків мав у Росії воістину драматичний характер. Дев'ять російсько-турецьких воєн... «Ці дві держави воювали між собою у ХVІІІ–ХІХ вв. - більше ніж з ким би то не було» (с. 17).

У той же час миротворча тенденція у російсько-турецьких взаєминах продовжувала неухильно прокладати собі шлях, про що свідчать, наприклад, стажування у ХVІІІ ст. з турецької мови вихідців з Росії при Російському посольстві у Стамбулі (с. 17); функціонування у 1818–54 рр. в Одесі Рішель'євського ліцею, прирівненого до вищих навчальних закладів, у склад якого входив тодішній Ін-т східних мов, у тому числі турецької.

Говорячи (правда, дуже стисло) про етапи та безперечні досягнення у розвитку вітчизняної туркології, пов'язані з іменами

видатних орієнталістів, як російських, так і українських (наприклад, А.Ю. Кримський), С.П. Орешкова справедливо підкреслює, що нинішній, хоча й вкрай нечисленний, сектор Туреччини Ін-ту сходознавства РАН за свою більш як піввікову діяльність перетворився на визнаний авторитетний центр туркологічних досліджень. Там, де у тексті згадується «А.С. Тверитинов» (с. 20), повинна бути названа Ганна Степанівна Тверитинова (1910–1973), відомий турколог.

Про Чорноморські протоки написано досить багато, проте цінність студії А.В. Болдирева «Проблема Чорноморських проток у російсько-турецьких відносинах у 1991–2008 рр.» (с. 22–31) полягає насамперед в її новизні. Ув'язавши питання про судоплавство в акваторії проток з проблемою міжнародного паливно-енергетичного забезпечення, яка дала про себе знати особливо у 90 рр. ХХ ст., автор докладно зупинився на запровадженні нових додаткових правил щодо проходження іноземних суден через Босфор і Дарданелли. На с. 22 у примітках допущена неточність: «Ця Конвенція була підписана 20 червня 1936 р. на міжнародній конференції у Монтрі». Хоча у наступному посиленні вказується вже правильна дата, а саме: «Конвенція про режим Проток 20 липня 1936 р. (Швейцарія)».

І. І. Іванова – авторка двох статей: «Історія і сучасний стан Кіпрського питання». (с. 32–51) та «Політика Туреччини на Близькому Сході» (с. 52–70). У першій статті широко розгорнута панорама Кіпрської конфліктної ситуації, її етапи, аналізуються нинішні очевидні зрушення у врегулюванні цієї проблеми. У другій – розглядаються різні аспекти сучасної турецької близькосхідної політики, а саме істотне поліпшення взаємин із сусідніми Сирією та Іраном, миротворча місія Анкари у врегулюванні арабо-ізраїльського конфлікту і, нарешті, курдський фактор, від вирішення якого конче залежить стабільність у регіоні.

Чітке уявлення про Турецьку Республіку за неповні три десятиліття, особливості її сьогоденних проблем читач, без будь-якого сумніву, отримає, ознайомившись з історичним нарисом М.Г. Кирєєва «Внутрішньополітична ситуація в Туреччині в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.» (с. 71–88). Події, які відбулись у цій країні наприкінці ХХ ст.: військовий переворот 12 верес-

ня 1980 р., реформи, проведені прем'єр-міністром, а потім і президентом Тургут-ом Озалом привели до виникнення так званого «турецького економічного дива». Домінуючим стрижнем як у політичному, так і в соціально-економічному оновленні Туреччини став її повільний, але неухильний рух до ісламських витоків, а провідною політичною силою поміркована проісламська партія – «Adalet ve Kalkınma Partisi» «Партія справедливості і розвитку» (ПСР). Причому її лідер Реджеп Тайїп Ердоган у своїх прилюдних виступах підкреслює прихильність ПСР принципам Ататюрка. «Причини успіхів проісламської партії у давно вже світській державі, – наголошується у публікації, – очевидні, насамперед вони пояснюються загальною кризою довіри до елітарних світських партій після реформ президента Т. Озала та їхньою нездатністю задовольнити соціальні потреби великих прошарків турецького суспільства» (с. 84). Нині питання стоїть таким чином: а чи дозріло у повній мірі турецьке суспільство до ісламу, чи готове воно сприйняти його на початку ХХІ ст.?

Невеликою за обсягом, однак надзвичайно важливою з точки зору розгляду невідкладних завдань, що має вирішувати нині офіційна Анкара, є публікація, автором якої є Б.М. Поцхверія (с. 89–94). Наведені ним переконливі аргументи у детальному аналізі відносин цієї близькосхідної та водночас балканської країни з її безпосередніми сусідами: Вірменією, Іраком, Республікою Кіпром – відсутність будь-якого прогресу, наприклад, у визнанні Туреччиною геноциду вірмен (1915 р.), у позитивному розв'язанні як курдської, так і кіпрської проблем – дозволили у тексті статті сформулювати такий висновок: «Перспективи вступу Туреччини до ЄС у такій обстановці є надто примарні» (с. 94).

Маловивченій та водночас важливій темі присвячена стаття В.І. Шликова «Еволюція партійної системи Туреччини в період Третьої Республіки (1983–2007)» (с. 95–117). Спираючись на досить широке коло вітчизняних і західних джерел та літератури, автор аналізує відчутні зрушення, що мали місце у турецькій багатопартійній системі. Так, протягом десятиліття (з 1991 по 2001 рр.) подолали 10%-бар'єр та увійшли до складу парламенту – Великих Національних Зборів Туреччини

(ВНЗТ) 5, а потім 11 невеликих за своєю чисельністю політичних партій, яким вдалося сформувати аж 8 коаліційних урядів, життєздатність кожного з яких не перевищувала трохи більше одного року (с. 104–105). Цілком природно, що зростаюча політична нестабільність у країні обумовила виникнення нової великомасштабної партії, що впевнено перемогла на парламентських виборах (листопад 2002 р.) та підтвердила свою перевагу і на дострокових виборах до ВНЗТ (липень 2007 р.). Йдеться про зазначену вже ПСР.

Безперечне як науково-теоретичне, так і практичне значення має стаття Н.Ю. Ульченко «Туреччина – нова індустріальна країна?» (с. 118–138). Використовуючи насамперед новітні національні (турецькі) джерела, зіставляючи й аналізуючи точки зору різноманітних міжнародних структур та організацій, авторка приходить до цілком позитивної відповіді на зазначене риторичне запитання, хоча і з деякими застереженнями. Характеризуючи подальші орієнтири країни на найближчі роки, вона зауважує: «Слід очікувати просування Туреччини шляхом ускладнення та подорожчення основних товарів національного експорту, а це означає більш впевнене наближення до статусу нової індустріальної країни в його класичному розумінні» (с. 138).

У нарисі О.І. Уразової «Турецька економічна модель» (с. 139–162) розгорнута панорама індустріального розвитку республіканської Туреччини, детально охарактеризовані особливості й специфіка його основних етапів. Якщо у 20-і - 30-і рр. наріжним каменем економічної стратегії М.К. Ататюрка був «етатизм», з допомогою якого у країні були споруджені та модернізовані підприємства, що визначали насампередключові галузі її вітчизняної промисловості, то за часів режиму Джемала Баяра-Аднана Мендереса (50-ті рр. ХХ ст.) головна увага була приділена отриманню широкомасштабної економічної та військової допомоги від США.

У 60-і–70-і рр. моделлю розвитку була економіка імпортозаміщення, навіть з деякими елементами планування. І, нарешті, у 80-ті рр. відбувався перехід до «відкритої» ринкової економіки з максимальним використанням приватного підприємництва. Унаслідок цього активно здійснювались індустріалізація та перетворення Туреччини

з аграрної на промислово-аграрну країну (с. 153). Згідно з прогнозом авторки статті, «переведення турецької економіки на відкриту ринкову модель... вже привів до позитивних наслідків, які нарощуватимуться у наступні роки» (с. 161).

Увагу читачів неодмінно привернуть підготовлені на базі скрупульозного вивчення різноманітних документів і матеріалів у сфері освіти студії світлої пам'яті Юлії Олександрівни Лі «Система освіти Туреччини (1980–2010 рр.)» (с. 180–197) та Н.М. Ємельянової «Приватні школи в турецькій освітній системі, (с. 163–179). Дуже вражають, наприклад, наведені дані, що у нинішній Туреччині функціонують аж 130 університетів (с. 182), що за останні два десятиріччя відчутні успіхи досягнуті у справі впровадження до освітнього процесу найсучасніших інформаційних технологій, масової комп'ютеризації навчальних класів тощо (с. 190–191).

Природно, що особливий інтерес становить публікація, автором якої є Л.Р. Сюкійнен – «Релігія, право та ісламська думка у сучасній Туреччині» (с. 198–216), де відображена гостра напруга пристрастей між прихильниками та противниками секуляризму в країні. У тексті допущено такі неточності. Розповідаючи про протиборство між правлячою проісламською ПСР та опозицією з питання обрання одного з лідерів ПСР Абдуллаха Гюля президентом Туреччини (квітень–серпень 2007 р.), автор стверджує, що він (Абдуллах Гюль) «переконливо переміг на загальних президентських виборах» (с. 202). У дійсності ж ніяких «загальних президентських виборів» у Туреччині не було. А ось на дострокових виборах до ВНЗТ, що відбулись 22 липня 2007 р., важливу перемогу знову здобула ПСР, збільшивши свою присутність у парламенті із 42,6% до 46,7%. Тепер ісламістам вже вдалося провести на посаду президента республіки свого однопартійця Абдуллаха Гюля. Це сталося на засіданні ВНЗТ 28 серпня 2007 р.

Не тільки і не стільки з точки зору пізнавального й громадсько-політичного значення, а також у світлі досягнень галузі філологічної науки слід розглядати представлений у збірнику нарис С.М. Утургаури та М.М. Репенкової «Нова тенденція в турецькій літературі рубежу ХХ–ХХІ століть» (с. 217–242). Детальний аналіз розгля-

нутих художніх творів, що відзеркалюють різноманітні напрями й тенденції, дозволив авторам сформулювати такий висновок: «У 1990–2000-х рр. у турецькій літературі відбувається зміна художніх цінностей та орієнтирів. Національна словесність у своїй більшій частині відходить від реалістичного світобачення та звертається до нового пост-модерністського сприймання дійсності... І все ж не можна сказати, що реалізм залишає літературну арену «переможеним» (с. 241).

Із зрозумілим інтересом сприймається нарис Т.А. Філіппової «Сила традиції та дух прогресу. Досвід знайомства із сучасним турецьким мистецтвом». (с. 243–262) у якому розглядаються порівняно мало розроблені туркологічні проблеми. І хоча текст статті супроводжується відповідними поясненнями та ілюстраціями, все ж необхідно визнати, що авторка, по суті, проігнорувала загальноприйнятту систему посилань на будь-які джерела та літературу. А останні безумовно є Ю.В. Щека - автор актуальної та ґрунтовної статті на тему «Турецька мова і проблеми її вивчення сьогодні». (с. 263–283) Оскільки специфіка цього суто лінгвістичного дослідження цілком очевидна, дозволимо собі зупинитись дуже стисло на такому. По-перше, автором, на наш погляд, вичерпно

дана характеристика сучасної турецької мови як державної мови республіканської Туреччини. Доведено, що ця мова належить до великої тюркської родини мов. Є також тюркські мови, які найбільш близькі до неї: азербайджанська, туркменська, гагаузька. По-друге, протягом XV–XIX ст. існувала писемно-літературна османська мова із дуже сильним впливом арабської та перської культур. Оскільки подібна мова була практично незрозумілою та недоступною широким верствам турецького народу, тривала запекла боротьба за утворення власної турецької нормативно-літературної мови, яка завершилась проведенням М.К. Ататюрком у 1928 р. реформи алфавіту – заміни арабської в'язі на латиницю. І, нарешті, по-третє, тільки в умовах науково-технічного й технологічного прогресу може бути забезпечено подальший розвиток турецької літературної мови, а відтак необхідність її ефективного вивчення (с. 263–264).

Справедливим та повчальним є висновок, сформульований І.В. Зайцевим у його післямові (с. 285–286): російська туркологія за минуле ХХ ст. зробила величезний ривок уперед, цілком адекватний тому прогресу, який здійснила, власне, Туреччина у своєму розвитку.

Черніков І.Ф., доктор історичних наук,
професор